

Deel III :

De emigratie uit Kaulille, Kleine-Brogel, Neer- en Overpelt in de 16de en 17de eeuw

Het is bekend dat in de loop van de eeuwen een belangrijke uitwijking uit de Kempen plaatsvond, maar inlichtingen hierover werden slechts sporadisch meegedeeld. Op basis van in oorlogstijden verlaten goederen beperkt de lokale geschiedschrijving zich gewoonlijk tot de vermelding dat inwoners uit hun streek wegtrokken. In de poortersboeken van enkele Vlaamse en Brabantse steden treft men tal van immigranten aan afkomstig uit de Kempen, uit het Land van Loon (nagenoeg de huidige provincie Limburg) of uit het prinsbisdom Luik, waarvan Loon deel uitmaakte. Voorbeelden van emigranten van *Pe(e)lt* vinden we al vroeg in de 15de eeuw, onder meer in Brugge en Mechelen (143). In het Italiaanse Florence was Francesco de Joncdry de Peelt in 1532-1537 knecht aan het plaatselijk hof. Hij behoorde er tot de St.-Barbara-broederschap die ambachtslui uit Duitsland en vooral uit onze gewesten verenigde (144). Tien uitwijkelingen uit *Pe(e)lt* en twee uit Kaulille lieten zich tussen 1538 en 1580 inschrijven als poorters van de stad Antwerpen (145). In het Peltse archief vonden we van hen nauwelijks een spoor.

In deze bijdrage onderzochten we de emigratie uit de vier dorpen van de Bank van Pelt, waarvan het gemeenschappelijk archief vanaf het tweede kwart van de 16de eeuw goed bewaard bleef. Ter plaatse verstond (en verstaat) men onder *Pelt* het dorp *Overpelt*, in tegenstelling tot het dorp *Neerpelt* (146). In het 'buitenland' werd dit onderscheid voor de emigranten dikwijls niet gemaakt, zodat Pelt op beide dorpen betrekking kon hebben. In enkele gevallen werd met 'van Pelt' zelfs een uitgeweken onderdaan van Kaulille of Kleine-Brogel bedoeld. De oorzaak van deze onduidelijkheid spruit voort uit

-
- (143) R.A. PARMENTIER, *Indices op de Brugsche poorterboeken*, Brugge, 1938, 2 dln., passim; A. JAMEES, *Brugse poorters*, dl. 1 (1281-1417), Handzame, 1974, p. 232; M. KOCKEN, *De gekochte poorters van Mechelen (1400-1795)*, Handzame, 1975, nr. 961.
- (144) J.E. LEUNIS, *Limburgse ambachtslieden der 15de en 16de eeuw in Italië*, in *Het Oude Land van Loon*, jg. 10, 1955, p. 24-51 en 89-100 (p. 97).
- (145) Zij oefenden er volgende beroepen uit: karbinder, vogelaar, boekkoper, hoenderman (2 x), molenkardrijver, passementwerker, hovenier, turfdrager, koffermaker, kleermaker, en kramer. Cf. J. VAN ROEY, *Antwerpse poortersboeken 1533-1608*, Antwerpen, 1977, 3 dln.
- (146) J. MOLEMANS, *Toponymie van Overpelt*, Gent, 1976, p. 35.

het feit dat deze vier dorpen de *Bank van Pelt* vormden. Zij ressorteerden onder één Schepenbank, die zetelde in Overpelt.

Hoofdzakelijk uit de registers van dit plaatselijk registratiekantoor en gerechtshof excerpeerden we het materiaal over de emigranten van de vier genoemde dorpen (147). Een rijke ader vormden de akten van prokuratie (bewijsstukken van volmacht) die de uitwijkelingen in hun nieuwe woonplaats door de plaatselijke instellingen of notarissen lieten opstellen. In Overpelt werden ze door de sekretaris van de Schepenbank meestal integraal in de registers overgeschreven als bijvoegsel bij de handeling die voor de Schepenbank werd verricht. De prokuratiehouders waren vooral verwanten of kennissen (in de nieuwe vestigingsplaats of in Pelt), schepenen van Pelt of andere emigranten. Niet zelden hebben deze machtigingen betrekking op het in ontvangst nemen, verkopen of verhuren van het kindsgedeelte of wettelijk erfdeel dat aan de volmachtgever verstorven was. Aanleidingen tot prokuraties waren ook: andere nalatenschappen, renten, schulden en tegoeden, voogdijschap e.d. In plaats van een prokuratiehouder aan te stellen kon de betreffende persoon ook zelf voor de genoemde instelling verschijnen. Gewoonlijk tekende de sekretaris dan de nieuwe woonplaats op. Deze gegevens werden eveneens door ons verzameld en beperkten zich dikwijls tot een naam en een plaats. Priesters en kloosterlingen lieten we buiten beschouwing, evenals de vermeldingen van emigranten in de (b.v. hoger genoemde) literatuur. Enkele soldaten die in den vreemde vertoefden, plaatsten we achteraan bij elkaar en rekenden we niet mee bij de eigenlijke emigratie.

---

(147) Behoudens naar de registers vermeld in voetnoot 1 van onze eerste bijdrage, werd in dit artikel nog naar volgende bronnen verwezen:

- Rijksarchief Hasselt, Schepenbank Pelt:

Gichten

49. 1609-1616
50. 1616-1623
51. 1624-1641
52. 1641-1649
53. 1649-1657
54. 1657-1661
55. 1661-1665
56. 1665-1672
57. 1672-1680
58. 1680-1684
59. 1684-1688
60. 1689-1706

*Testamenten, huwelijkse voorwaarden,
supplieken*

73. 1632-1674
74. 1674-1694

Losse Stukken (LS)

23. 17de-18de eeuw

- Gemeentehuis Overpelt (GO), Archief:

Register met getuigenissen over de grenstwist tussen Lommel en Overpelt (1553/1555)

1. De bestemming

Om praktische redenen rangschikten we in bijgevoegde lijst elke emigratie, dit is één persoon of een groep (b.v. een gezin), volgens de huidige provincies en voor zover bekend delen we achtereenvolgens mee: plaats van uitwijking, datum van de akte of van de vermelding in de registers, en de verwijzing naar de bronnen (het nummer van het register – of een andere bron – gevolgd door de betreffende folio's); vervolgens de voor- en familienaam van de emigranten met genealogische gegevens, het beroep en de plaats van herkomst; soms andere inlichtingen, b.v. wanneer ze ons iets leren over de reden van uitwijking of over relaties met de geboortestreek; tenslotte een eventuele kruisverwijzing, meestal om onderlinge verwantschap aan te geven.

Een alfabetische rangschikking volgens de familienamen was ondoenbaar wegens de nieuwe namen als 'van Pelt' en omdat vooral elders de familienaam nog gevormd werd door de voornaam van de vader (= patroniem). De 'alias'-vormen zouden het geheel bovendien onoverzichtelijk gemaakt hebben. Achteraan namen we wel een alfabetische klapper van de vermelde familie- en "alias"-namen op, om het opzoeken te vergemakkelijken. Kronologische rangschikking zou een vertekend beeld geven, omdat het tijdstip van vertrek uit het geboortedorp zelden of nooit bekend is. Tussen dit vertrek en de eerste vermelding kan een periode van twee maar ook van 20 jaar liggen! Om toch enig kronologisch inzicht te verwerven hebben we verder een telling gemaakt van de emigraties per decennium waarin we de eerste vermelding van de emigranten optekenden.

We plaatsten de plaatsnamen alfabetisch per provincie, waarbinnen de emigratie kronologisch geordend werd. Juiste situering was soms uiterst moeilijk: sommige plaatsnamen werden door de sekretaris op het gehoor ingeschreven of verkeerdelijk van de vreemde akten overgeschreven. Met "Ladenbergh" in het ambt "Nieuwenhuysse" werd Cadenberge (Neuhaus) in Noord-Duitsland bedoeld! Ook de aanduiding van de herkomstplaats, nl. één van de vier dorpen (een zeldzame keer uit de direkte omgeving), leverde problemen. Als het dorp waar de emigrant geboren of getogen was, niet in de bronnen te lezen stond, hebben we dit soms afgeleid uit de naam van de betrokkene (sommige namen waren destijds typisch voor een bepaalde gemeente); dit deden we in samenhang met zijn bezittingen waarvan in de akte sprake en die meestal wel gelokaliseerd waren. Het geeft een zeer grote maar geen volledige zekerheid en heeft in veel gevallen tot gevolg dat we geen vermelding van het dorp van herkomst in de Bank van Pelt geven ofwel dat er een vraagteken na de naam van de gemeente staat. Enkele keren namen we de benaming Pelt over, zoals al gezegd: veelal Overpelt, maar toch ook Neerpelt (en soms zelfs Kaulille of Kleine-Brogel). De tweede naam (doorgaans het patroniem) en/of de familienaam van de personen van wie we aannamen

dat ze uit de vier dorpen of direkte omgeving afkomstig waren, hebben we gekursiveerd.

De emigratie volgens de provincies of landen van bestemming:

NEDERLAND		BELGIË		DENEMARKEN	1
1) Friesland	25	1) Luik	3	DUITSLAND	23
2) Overijssel	5	2) Henegouwen	1	FRANKRIJK	5
3) Gelderland	18	3) "Vlaanderen"	3		
4) Utrecht	13	4) West-Vlaanderen	3		
5) Zeeland	12	5) Oost-Vlaanderen	3		29
6) Noord-Holland	59	6) Antwerpen	74		
7) Zuid-Holland	62	7) Brabant	37		
8) Noord-Brabant	102	8) Limburg	53		
9) Limburg	22				
10) "Holland"	11				
	<u>329</u>		<u>177</u>	TOTAAL:	<u>535</u>

De cijfers in bovenstaande tabel drukken zeker voor nabijgelegen gewesten de werkelijkheid onvolledig uit. De emigratie naar plaatsen in het Land van Loon zelf en naar het hertogdom Brabant moet aanzienlijker geweest zijn. Hoe dichter de uitwijkeling immers woonde, hoe geringer de kans dat prokuratie verleend en de plaatsnaam vermeld werd.

Het aantal uitwijkingen naar Friesland valt op voor de periode 1600-1619: in die twee decennia de helft van het totaal naar deze provincie. In Zuid-Holland vonden we het belangrijkste deel tussen 1600-1639 en in Noord-Holland een aanzienlijk deel tussen 1640-1669. De gegevens over de emigratie naar Noord-Brabant waren gespreid over de decennia tussen 1590-1669. Bijna een derde van de emigratie naar Duitsland troffen we aan tussen 1610-1619, meer dan de helft tussen 1610-1639.

We stelden vast dat in het algemeen slechts een kleine meerderheid de grote steden of kleine stadjes verkoos boven de plattelandsdorpen. In Nederland vestigde de grote helft zich in de dorpen, in Friesland uiteraard nagenoeg alle uitwijkingen, in Noord-Brabant twee derde. In Utrecht, Noord- en Zuid-Holland en vooral Nederlands-Limburg (Maastricht en Weert in de nabijheid!) vormden de steden de aantrekkingspolen. In het "Zuiden" werden de steden nog meer verkozen, met name in Antwerpen vooral de stad Antwerpen, in Brabant (twee derde) vooral Diest, en in Belgisch-Limburg (een weinig meer dan twee derde) vooral het naburige Bree en verder Maaseik en Hasselt.

2. Het aantal

De emigratie per decennium (Noorden, Zuiden en Totaal)

	N	Z	T		N	Z	T
1550-1559:	4	10	14	1630-1639:	41	17	58
1560-1569:	2	10	12	1640-1649:	41	14	55
1570-1579:	8	3	11	1650-1659:	26	5	31
1580-1589:	8	6	14	1660-1669:	29	10	39
1590-1599:	29	20	49	1670-1679:	20	4	24
1600-1609:	44	21	65	1680-1689:	21	7	28
1610-1619:	45	25	70	1690-1699:	8	3	11
1620-1629:	22	25	47	TOTAAL:	348	180	528

De enkele emigranten, vermeld vóór 1550 en na 1699, werden niet meegerekend. We benadrukken nogmaals dat de data van de emigraties betrekking hebben op de oudste vermelding in de akten en niet op het meestal onbekend vertrek uit de geboortestreek.

Op basis van de gegevens in deze tabel kan men vaststellen dat de uitwijking naar het Noorden bijna dubbel zo groot was als deze naar het Zuiden. Van de 180 uitwijkingen naar het Zuiden bleven er 53 in het 'binnenland', het oude Land van Loon. 31 van hen vonden we vermeld tussen 1610-1649. De emigratie naar het Zuiden in de periode vóór de 80-jarige oorlog (1568-1648) – in werkelijkheid aanzienlijker dan onze cijfers – overtrof deze naar het Noorden toen ruimschoots.

De onderdanen verlieten in opvallend groter aantal hun Kempense geboortestreek tegen het einde van de 16de eeuw. De tijdsomstandigheden, waarover later meer, speelden hier ontgensprekelijk een rol. De trek naar het Noorden bleef konstant in de eerste helft van de 17de eeuw (met een tijdelijke vermindering in het derde decennium, ten dele het gevolg van het Twaalfjarig Bestand?). Hij nam af in de tweede helft van deze eeuw, in aanzienlijke mate tegen het einde ervan. Zinvol interpreteren van het aantal van het laatste decennium kan slechts met de cijfers van de 18de eeuw voor ogen. Toch wijzen gegevens uit andere dorpen in de omgeving op een belangrijke 'uittocht' in deze eeuw (148). De uitwijking naar het Zuiden was volgens de tabel

(148) Tussen 1683-1814 werden er in de parochieregisters van het West-Duitse Oberursel 73 Kempense teutenhandelaars vermeld (51 koperslagers, 15 opkopers van vrouwenhaar en 7 zonder beroepsaanduiding). Veruit de meesten waren afkomstig uit het Brabantse, hoofdzakelijk uit de streek rondom Valkenswaard: Bergeik, Bladel, Borkel, Eersel, Lommel, Hogeloon, Nederweert en Riethoven. Van het Land van Loon waren er twee uit Achel, één uit Kaulille en negen uit Luiksgestel. Een groot deel van hen heeft zich daar metterwoon gevestigd. Cf. J. GRAUWELS, *Teuten in Oberursel (Taurus)*, in *Vlaamse Stam*, jg. 19, 1983, p. 91-94. In Noord-Brabantse grensgemeenten, waar men bovendien seizoenarbeid naar Noord-Holland kende, was b.v. in de 19de eeuw een grote emigratie naar die streek.

het sterkst tussen 1590-1629. Limburg terzijde gelaten was zij in de tweede helft van de 17de eeuw gering. Het overgrote deel vestigde zich in de huidige provincie Antwerpen.

Aan de hand van de kommunikatencijfers raamden wij elders de bevolking van het midden van de 17de eeuw op ca. 2.320 inwoners voor de vier gemeenten samen: ca. 1.050 of 45 % in Overpelt, ca. 840 of 36 % in Neerpelt, ca. 250 of 11 % in Kaulille en ca. 180 of 8 % in Kleine-Brogel. Van nagenoeg 360 emigraties kunnen we met vrij grote zekerheid de plaats van herkomst aanduiden, namelijk 36 % uit Overpelt, 41 % uit Neerpelt, 13 % uit Kaulille en 10 % uit Kleine-Brogel. In de Bank van Pelt komt het percentage van de totale uitwijking per dorp grosso modo overeen met het respectieve percentage van de populatie.

Op een totaal van ca. 530 emigraties plaatsten we bij nagenoeg 150 een kruisverwijzing om een onderlinge verwantschap aan te geven. Deze familierelatie bleek uit de bronnen zelf of we konden ze met een redelijke zekerheid achterhalen. Allicht zijn er meer dan de aangeduide verwantschappen, maar slechts een grondige genealogische studie van de vier dorpen zou hierover uitsluitsel kunnen geven. Helaas kennen we zelden het tijdstip waarop de onderling verwanten wegtrokken, zodat we niet kunnen uitmaken of zij samen of afzonderlijk uitweken. Wanneer immers ouders met twee kinderen uit Overpelt emigreerden en deze kinderen zich beiden later (b.v. na huwelijk) elders in het land van bestemming vestigden, dan zouden we slechts van één emigratie mogen spreken, waar we er nu gebeurlijk drie van maakten. Als anderzijds drie volwassen kinderen van dezelfde Overpeltse ouders apart naar dezelfde plaats trokken, dan zijn dit drie emigraties waar we er nu slechts één noteerden. Als een familie zich ten dele in Friesland en ten dele in Antwerpen vestigde, hebben we te doen met één (gedeeltelijk onrechtstreekse) emigratie of met twee verschillende emigraties. Een verwantschap kan ook ontstaan na het verlaten van de geboortestreek, b.v. door huwelijk van twee emigranten. In sommige gevallen kwamen de ouders de kinderen na, enz.

We hebben getracht een schatting te maken van het totaal aantal emigranten uit de vier dorpen in het besef van het gevaar dat met beperkte gegevens aan zulk berekend cijfer verbonden is.

Hierbij maken we twee veronderstellingen: 1) We stellen elke emigratie gelijk aan een gezin of groep van drie tot vier personen; 2) We nemen aan dat het niet onaanzienlijk (149) aantal emigraties dat in onze bronnen geen spoor naliet, gelijk is aan het aantal tweede generaties (die we eventueel ten onrechte als emigraties zouden geteld hebben), de enkele in onze lijst opgenomen onderdanen uit de naburige dorpen van de Bank van Pelt, de enkele indirecte emigraties en sommige twijfelgevallen. Als deze veronderstellingen juist zijn, zouden er uit de vier dorpen tussen 1550 en

1700 ca. 1.590 (530 x 3) tot ca. 2.120 (530 x 4) dorpelingen vertrokken zijn. Dit laatste getal benadert het cijfer van de totale bevolking in de betrokken tijdsperiode. Gemiddeld vestigden zich dan drie tot vier onderdanen per jaar en per dorp (uiteraard meer uit Over- en Neerpelt en minder uit Kaulille en Kl.-Brogel) in vreemde oorden. In dezelfde veronderstelling zouden er tussen 1610 en 1619, het decennium waarin we het grootst aantal vermeldingen van emigranten noteerden, 210 tot 280 dorpelingen hun geboortestreek verlaten hebben. Dit is 9 tot 12 % van de totale bevolking. Geëxtrapoleerd naar het drossaardambt Pelt-Grevenbroek, waar we overal een belangrijke uitwijking ontmoeten, en naar de naburige Brabantse gemeenten betekende dit een ware Kempense uittocht!

3. De beroepsactiviteiten

We tekenden ca. 110 beroepen van emigranten of hun echtgenoten op. Drie vierde ervan had betrekking op uitwijkelingen naar het gebied dat samenvalt met het huidige Nederland. Een tiental personen waren kooplui (lakenhandelaars niet inbegrepen), van wie behalve voor een paarden- en een veekoopman de aard niet nader werd omschreven. Van de 100 overigen was één derde ketelboeter (ketellapper, koperslager, ketelaar, enz.), één derde was werkzaam in de textielnijverheid in brede zin en de rest oefende een ander beroep of ambacht uit. Dit hoog aantal emigranten bedreven in het 'ketelambacht' springt in het oog! Twee derde van hen vonden we in Nederland gevestigd. De emigranten die hun brood in de textielnijverheid verdienden, woonden (behalve één hoeden- en één sargiemaker in Antwerpen en één kleermaker in Frans-Vlaanderen) allen in Nederland, waar de textielsector in de 17de eeuw de voornaamste nijverheid was: 15 lakenhandelaars, zeven linnenwevers, drie blekers, een dekenmaker, een tafellakenwerker, een kousbereider en nog twee kleermakers.

De overige beroepen: een vrachtrijder, een bakker, een houtzager, een brouwer, een olieslager, een timmerman, een dekker-lathouwer; een messen-, een rade-, een stoof-, een spelden-, een manden- en een wagenmaker; twee schoenmakers, twee hoefsmeden, drie kramers onder wie een zeefmaker, een koster, een stadsbode, twee dienstbodes, drie matrozen of

---

(149) De meeste emigranten werden na het verlaten van hun gemeente slechts in de Peltse archieven vermeld, wanneer een bepaalde reden er aanleiding toe gaf. Als die reden ontbrak, vernemen we van hen niets. Niet zelden troffen we ook de vermelding 'verblijvend in het buitenland' aan. We namen deze personen niet op omdat de bepaling evenzeer kan slaan op een tijdelijk verblijf (b.v. van een vrachtrijder of een handelaar) als op een emigratie naar verre oorden of naar de aangrenzende 'buitenlandse' dorpen van het hertogdom Brabant. De poortersboeken, waarin zeker niet alle nieuwe stedelingen ingeschreven staan, bewijzen eveneens dat een aanzienlijk getal uitwijkelingen in de onderzochte dokumenten 'ontbreekt'.

schippers, drie chirurgijnen, vier herbergiers en slechts één landbouwer (in Henegouwen).

Bij de enorme emigratie uit de Zuidelijke Nederlanden vanaf het derde kwart van de 16de eeuw bestond het grootste deel van de uitgewekenen uit handelslui, neringdoenden of ambachtslui. De Kempenaars uit Pelt kwamen uit de agrarische sektor, waarin ze bovendien industriële of commerciële activiteiten hadden uitgeoefend.

4. Het sociaal-ekonomisch verband

De toenmalige uittocht uit het Zuiden was geen volledig nieuw verschijnsel. Ten gevolge van een relatief bevolkingsoverschot trokken er sinds de middeleeuwen onderdanen uit onze gewesten naar andere streken of landen. De 80-jarige oorlog dreef echter om religieuze en/of sociaal-ekonomische redenen meer dan honderdduizend mensen rechtstreeks of onrechtstreeks naar het Noorden (150). De emigratie uit het noordelijk deel van het Land van Loon vanaf omstreeks 1580 kadert slechts ten dele in deze algemene 'volksverhuis'. De val van Antwerpen in 1585 en de sluiting van de Schelde ontnamen de havenstad voorgoed haar internationaal karakter, wat uiteraard negatief uitwerkte op het achterland. Het zwaartepunt van de handel verplaatste zich definitief naar het Noorden.

Bij elke emigratiebeweging gaat een grote aantrekkingskracht uit van welvarender gewesten: in de middeleeuwen Vlaanderen en Brabant, in de 16de eeuw Brabant (Antwerpen) en tegen het einde van de 16de eeuw en in de 17de eeuw Holland (Gouden Eeuw). In Hollandse steden werd zelfs een immigratiepolitiek gevoerd met het oog op aanwerving van werkkrachten of bekwame ambachtslui. Ook het voorbeeld van talloze dorpsgenoten, zeker van wie elders slaagde, zal sommigen wel tot navolging aangezet hebben.

Zoals we uit de archiefbronnen onophoudelijk kunnen opmaken, bezorgde het soldatengeweld van de 80-jarige oorlog het Land van Loon zeer kwalijke tijden. De troepen en bendes van de oorlogsvoerende partijen hadden er

---

(150) Over de Zuid-Nederlandse emigratie, zie J.A. VAN HOUTTE, *Economische en sociale geschiedenis van de Lage Landen*, Zcist-Antwerpen, 1964, p. 129-132; R. VAN ROOS-BROECK, *Emigranten. Nederlandse emigranten in Duitsland (1550-1600)*, Leuven, 1968; en van de auteur J.G.C.A. BRIELS onder meer: *De emigratie uit de Zuidelijke Nederlanden omstreeks 1540-1621/30*, in *Opstand en pacificatie in de Lage Landen. Bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent*, Gent, 1976, p. 184-220 en *De Zuidnederlandse immigratie in Amsterdam en Haarlem omstreeks 1572-1630. Met een keuze van archivalische gegevens betreffende de kunstschilders*, Utrecht, 1976 (proefschrift), waarin hij op p. 170 Neer- en Overpelt als plaatsen in Loon vermeldt, van waaruit onderdanen naar het Noorden trokken.

vrije doortocht, maar respekterden geenszins de zogenaamde neutraliteitspolitiek van het prinsbisdom Luik. Ze kwartierden er zich in, bevoorraadden zich ter plaatse, brandschatten of teisterden de bevolking. Lokaal verweer door een primitieve organisatie van huislieden, oprichting van schansen, verkoop van gemeenschapsgronden, verhoging van de gemeentelasten wegens zware leningen, toename van grondbelasting en landtaksen, "desolate" of achtergelaten woningen en gronden, enz. waren het gevolg van een ellende die begon omstreeks 1568 en in de 17de eeuw bleef voortduren: het vervolg van de 80-jarige oorlog, het wreed optreden van de huurlingen van Karel van Lorreinen en van prins Lodewijk van Condé in 1648-1654, de Hollandse oorlog (1672-1678) met zijn nasleep en de Negenjarige oorlog (1688-1697) (151).

De epidemieën, onder meer deze van 1579-1580 die de bevolking decimeerde, kunnen inwoners eveneens tot de vlucht uit eigen streek aanzet hebben.

De landbouw, de handelsactiviteiten, het Kempens vrachtvervoer, de landelijke linnen- en lakennijverheid, enz. leden in deze omstandigheden dikwijls onherstelbare schade. De beperkte agrarische opbrengsten gaven de Kempenaars in relatief voorspoedige tijden al een spoorslag om het geluk elders te beproeven. Het wegvallen van de mogelijkheden om de landbouwinkomsten te vermeerderen door middel van nevenactiviteiten stimuleerde inwoners tot vertrek.

Het is tegen deze achtergrond dat we de Kempense emigratie moeten zien, want een reden van uitwijking staat uiterst zelden in de bronnen vermeld. Tweemaal werd uitdrukkelijk verwezen naar de oorlogsomstandigheden (vgl. nr. 17 en 323). Van een religieuze drijfveer is er niet het minste spoor. In de Peltse archieven vonden we overigens nergens aanwijzingen met betrekking tot de 16de eeuwse godsdienststroeibelen.

Ook redenen van familiale aard konden aanleiding tot emigratie geven. Enkele uitzonderlijke voorbeelden treffen we aan waarbij de echtgenoot zijn gezin in de steek liet (vgl. nr. 47, 214 en 420).

Het huwelijk met een vreemdeling was een belangrijker reden, die vooral meespeelde in de onmiddellijke omgeving (die we in deze bijdrage buiten beschouwing lieten) en in de Kempense regio. Aan een huwelijk met iemand uit een verder afgelegen plaats moet een bepaalde reden tot contact voorafgegaan zijn (vgl. nr. 60).

---

(151) Hoe funest deze haast permanente oorlogssituatie voor de plattelandsdorpen was, toonden we uitgebreid in onze eerste bijdrage aan voor de 16de eeuw. Zie ook: H. LEYNEN, *Overpelt tijdens de oorlogen der 16e en 17e eeuw*, in *Verzamelde Opstellen*, dl. 17, 1942, p. 61-71. Vergelijk J. MERTENS, *Geschiedenis van Houthalen. Studie van het dorp en de parochie tijdens het Oud Regime*, Tessenderlo, 1983 en J. MOLEMANS en J. MERTENS, *Opglabbeek, een rijk verleden*, Tessenderlo, 1984.

Hier komen we aan een zeer essentieel punt met betrekking tot de onderzochte uitwijking. Deze kan men voor het Noorden van het Land van Loon slechts volledig begrijpen, als men het verschijnsel van de teutenhandel kent. De 11 dorpen van het ambt Pelt-Grevenbroek lagen centraal in het teutengebied. Teuten of buitengaanders waren rondreizende kooplieden of marskramers die alleen of in kleine groepjes hun brood in den vreemde gingen verdienen als lakenverkopers, ketelboeters, veehandelaars, dierenlubbers, opkopers of leurders met allerlei waren. Na een zwaar arbeidsseizoen buiten de eigen regio keerden zij huiswaarts. Van hun bestaan gewagen de Peltse archieven al in de eerste helft van de 16de eeuw. Uit onze aantekeningen blijkt dat het aktieterrein van de teuten uit de Bank van Pelt in de 16de eeuw vooral in de Nederlanden en in de 17de eeuw hoofdzakelijk in het Noorden lag. In de volkstelling van 1796 werden in de gemeente Overpelt 79 teuten opgesomd, dit is zeven procent van de totale bevolking of 20 procent van de mannen ouder dan 18 jaar (152). De teutenhandel werd in deze streken uitgeoefend tot omstreeks het begin van de 20ste eeuw.

Het verband tussen de teutenhandel en deze omvangrijke emigratie komt tot uiting in meerdere gegevens. Op zulke relatie wijzen vooreerst de talloze uitwijkingen die het ketelambacht (typisch voor teuten) uitoefenden, alsook het groot aantal vestigingen op het platteland, waar de teuten bij voorkeur hun activiteiten ontplooiden. Vervolgens blijkt dat er in het Middenlimburgse Houthalen en Opplabbeek, waarvan we het archief grondig onderzocht hebben, nooit een gelijkaardige emigratie als in Noord-Limburg geweest is. In beide Kempense dorpen was de teutenhandel nagenoeg volledig onbekend (153). We stellen verder vast dat er zich onder de emigranten veel teuten (onder meer nr. 60, 71, 270, 450) of directe familieleden van deze handelslui bevonden. Ook zijn er die optreden als prokuraatierhouders van emigranten (omdat ze in die streken vertoefden) of die met de emigranten handels- of financiële relaties hadden. Tenslotte waren zij door hun beroep minder plaatsgebonden (154).

---

(152) De bevolkingstelling gaf 1.183 inwoners op. Van de 79 teutenhandelaars waren er 48 'kopteuten', 17 kooplieden en 14 dierenlubbers. Cf. M. BLOEMEN, *De bevolking van Overpelt en de teuten op het einde van de 18de eeuw*, Leuven, 1980 (Lic.-verh. K.U.L.), p. 98, 108 en 244.

(153) In Zonhoven (gedeeltelijk tot de Demervallei behorend) liet de emigratie meer sporen na in de registers van de Schepenbank. Ook in dit dorp vinden we geen teuten, maar tot in het begin van de 19de eeuw wel een landelijke textielnijverheid en -handel vooral naar het Noorden, met name van grove weefsels als scheepszeilen en tentdoeken. Cf. J. MOLEMANS en J. MERTENS, *Zonhoven. Historisch-naamkundige studie*, Leuven, 1982, p. 194-196.

(154) We wijzen hierbij nog op volgend artikel: A. KLEUTGHEN, *Mannelijke personen die in het overlijdensregister van Overpelt (1633-1823) vermeld zijn als overleden in den vreemde*, in *Vlaamse Stam*, jg. 18, 1982, p. 299-306. Hierin werden 134 overlijdens opgesomd, hoofdzakelijk van teuten en emigranten.

Tot vestiging dwongen mogelijk sommige protektionistische maatregelen van 'buitenlandse' politieke of sociaal-ekonomische instanties die de vreemde teutenhandel om financiële of konkurrentiële redenen aan banden wilden leggen. Toch kunnen deze in de betrokken periode nooit een efficiënt en ingrijpend karakter gehad hebben, vermits de teutenhandel 100 jaar geleden nog bestond. Het kopen van het burgerrecht of het huren van een winkel of woning (al sinds de eerste helft van de 16de eeuw) waren niet alleen initiatieven door redenen van praktische aard ingegeven, maar ook middelen om zulke werende maatregelen ten dele te omzeilen. Anderzijds vergemakkelijkte het bezit van zulk winkelpand een eventuele definitieve vestiging. In het algemeen is het besluit tot emigratie uiteindelijk minder moeilijk te nemen voor bekende streken dan voor een totaal nieuwe omgeving.

Beide fenomenen, teutenhandel en emigratie, werkten op elkaar in en bevorderden elkaar: emigranten weken uit naar oorden waar teuten werkzaam waren en teuten opereerden in streken waar emigranten zich gevestigd hadden.

Van enkele uitwijkingen weten we dat het ze in den vreemde materieel voor de wind ging (zoals nr. 9, 83 en 84). Emigrant Jan Hendrycksz Pelt in Alkmaar, die wij in de plaatselijke bronnen niet ontmoetten, werd b.v. in 1627-1639 genoemd onder de georganiseerde "Hooftmannen" van de lakenering of grote Hollandse lakenverkopers (155). De vraag rijst of die enkelen het na hun emigratie zo ver brachten, dan wel of dit gebeurde met kapitaal dat zij in of vanuit hun geboortestreek vergaarden, b.v. door teutenhandel of door verkoop van hun onroerende goederen in de Bank van Pelt (vgl. nr. 208). Over de sociale, kulturele of religieuze situatie in de nieuwe omgeving delen de Peltse archieven ons zo goed als niets mee.

Uitwijking naar vreemde oorden was wegens armoede en gebrek aan vooruitzichten en mogelijkheden om deze te kunnen keren, een dikwijls noodzakelijk gebeuren, dat we in de Limburgse Kempen tot in de meest recente tijden vaststellen. Het verschijnsel van de teutenhandel heeft deze emigratie uit het Noorden van het Land van Loon vergemakkelijkt en de omvang ervan in aanzienlijke mate bepaald. Het verlies, vooral van de ondernemende krachten, voor de achtergelaten dorpen kan men niet schatten.

---

(155) N.W. POSTHUMUS, *De nationale organisatie der lakenkoopers tijdens de Republiek*, Utrecht, 1927, p. 249, 279, 289-291 en 302 vermeldt ook N.N. Brugman, Matthys Luls in 1636 en Pauls Kennes in 1654 in Alkmaar als belangrijke lakenverkopers. Naar de naam te oordelen zouden dezen mogelijk ook uit Neer- en Overpelt herkomstig kunnen zijn.